

هویت ملی

در کتاب‌های علوم اجتماعی

تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم از حیث کاربرد مفهوم هویت^۱

شمسی قنبری

دانش‌آموخته کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی خلخال

دکتر مهدی قدیمی

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی زنجان

دکتر ناصر علی رضانی

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی خلخال

چکیده

در این پژوهش ابعاد متفاوت هویت به صورت نظام‌دار، عینی و کمی (اعداد و ارقام) با استفاده از روش تحلیل محتوا مورد توجه و تحلیل قرار گرفته است. جامعه آماری این پژوهش شامل کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه بود. اطلاعات با استفاده از اسناد و متون (کتاب‌های درسی) و با استفاده از پرسش‌نامه معکوس گردآوری شد. برای تعیین پایایی ابزار تحقیق از روش «بازآزمایی» (آزمون و آزمون مجدد) استفاده شد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه، به ابعاد متفاوت هویت کمتر پرداخته است. همچنین نتایج نشان داد که از کل ۴۵۳ واحد تحلیل در کل کتاب‌ها، مقوله هویت دینی ۱۲۶ واحد (۲۷/۸۱)، هویت فرهنگی ۱۰۹ واحد (۲۴/۰۶)، هویت جمعی ۸۳ واحد (۱۸/۳۲)، هویت ملی ۶۴ واحد (۱۴/۱۳)، هویت قومی ۴۲ واحد (۹/۲۷) و مقوله هویت فردی ۲۹ واحد (۶/۴۰) به دست آمده است.

بیان مسئله

هویت از آغاز تمدن بشری ذهن انسان را به خود مشغول داشته و اکنون نیز یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های انسان معاصر است. به طوری که در حال حاضر محور اصلی بسیاری از نظریه‌ها و پژوهش‌های جامعه‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی است. اندیشمندان اجتماعی هویت را به ابعاد متفاوت (فردی، جمعی، فرهنگی، دینی، ملی، قومی و ...) تقسیم‌بندی کرده‌اند. دیدگاه‌هایی چون «تعامل‌گرایان نمادین» و جامعه‌شناسانی چون گیدنز و جنکینز در این مقوله جای می‌گیرند. برخی از اندیشمندان هویت را با تأکید بر «وجه تشخیص» تعریف کرده‌اند؛ نظیر آنچه که شیخاوندی ارائه کرده است: هویت مبین مجموعه خصایصی است که امکان تعریف صریح یک شیء یا یک شخص را فراهم می‌آورد [شیخاوندی، ۱۳۸۰].

برخی هویت را معناداری جامعه دانسته‌اند، یعنی جامعه معنایی برای خودش قائل باشد و در چارچوب آن عمل کند و در صورت از دست دادن این معنا یا به هر دلیلی گسستگی در معناداری، با بحران هویت مواجه خواهد شد [رجایی، ۱۳۷۳]. از نظرگاه دیگری، هویت فرایند پاسخ‌گویی آگاهانه هر فرد به یک دسته سؤالات در مورد خودش است؛ از گذشته‌اش که او چه کسی بود، کجا بود و چه بود، تا اینکه چه هست و به کدام قبیله، نژاد یا ملت تعلق دارد، منشأ ابتدایی و اصلی‌اش

کلیدواژه‌ها: هویت قومی، هویت دینی، هویت فردی، هویت جمعی، هویت فرهنگی، هویت ملی، کتاب درسی، علوم اجتماعی

کجا بوده و در تمدن جهان چه نقشی داشته است [باوند، ۱۳۷۷]. در این بین، نوجوانان و جوانان به عنوان اعضای حساس جامعه ما، برای رسیدن به یک هویت منسجم نیازمند داشتن نگرش صحیح درباره خود، فرهنگ اطرافیان و همچنین استنباط صحیح از دیگران هستند، و با توجه به شکل‌گیری شخصیت جوانان در این سنین، آن‌ها در دوره‌ای به سر می‌برند که احساس تعلق عاطفی به جامعه خود را کسب می‌کنند. در سنین نوجوانی و جوانی، شخصیت فرد شکل می‌گیرد و طی روند جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری، ارزش‌ها و هنجارهای جامعه خود را درونی می‌کند. از چنین منظری، سؤالی که این تحقیق به آن پرداخته، این است که در کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم، تا چه حد به ابعاد گوناگون هویت پرداخته شده است؟

از کتاب‌های درسی به‌عنوان متون رسمی آموزشی که بنیادهای هویتی را در افراد تحکیم و نهادینه می‌کنند، انتظار می‌رود نگاه متعادل و متوازنی به این مؤلفه‌ها و ابعاد هویت داشته باشند. این پژوهش چند و چون توجه کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی را به هویت و ابعاد و مؤلفه‌های آن مورد بررسی قرار داده است تا از رهگذر یک بررسی دقیق و مشخص شدن کم و کیف آن، به تقویت، تکمیل و اصلاح کتاب‌های درسی در راستای تحکیم هویت دینی، ملی و اجتماعی نسل نوجوان و جوان کشور کمک کند.

چارچوب نظری

از آنجا که هدف این مطالعه تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه دوم از حیث کاربرد مفهوم هویت است، بنابراین از نظریات آنتونی گیدنز، تالکوت پارسونز، دانیل بل، تاجفل و... برای بررسی تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه از حیث کاربرد مفهوم هویت استفاده شده است. بحث در مورد مدیریت «هویت شخصی» از مفاهیم کلیدی رهیافت نظری گیدنز در مدرنیته متأخر به‌شمار می‌رود. در نظریه گیدنز، هویت شخصی مفهوم منفعلی نیست که صرفاً تحت تأثیر عوامل بیرونی شکل گرفته باشد، بلکه افراد، ضمن ساختن و پرداختن هویت شخصی خویش، صرف‌نظر از کیفیت محلی یا موضعی اعمال و افعال آن‌ها، به‌طور مستقیم در ایجاد و اعتلای بعضی از تأثیرات اجتماعی جهانی نیز مشارکت دارند [گیدنز، ۱۳۸۲: ۱۶]. از نظر آنتونی گیدنز، هویت عبارت است از: خود شخص، آن‌طوری که خودش تعریف می‌کند. به نظر گیدنز، هویت انسان در کنش متقابل با دیگران ایجاد می‌شود و در جریان زندگی پیوسته تغییر می‌کند. هیچ‌کس دارای هویت ثابتی نیست. هویت، سیال و همواره در حال ایجاد شدن و عوض شدن است [گیدنز، ۱۳۸۲: ۱۵].

ریچارد جنکینز از جمله جامعه‌شناسانی است که در سنت

تعامل‌گرایی فرایندی قرار می‌گیرد. او معتقد است، هویت اجتماعی خصلت یا خصیصه همه انسان‌ها به‌عنوان موجودات اجتماعی است. از نظر جنکینز، هویت اجتماعی درک ما از این مطلب است که چه کسی هستیم و دیگران کیستند، و از طرف دیگر، درک دیگران از خودشان و افراد دیگر چیست [جنکینز، ۱۳۸۱: ۷-۸]. دیدگاهی که جنکینز برای فهم هویت اجتماعی عرضه می‌کند، دیالکتیک هویت‌ها و دیالکتیک فرد و جامعه است که هویت فردی بر تفاوت و هویت جمعی بر تشابه تأکید دارد. هویت فردی در خویشی تجسم یافته و جدا از دیگران بی‌معناست [جنکینز، ۱۳۸۱: ۳۰].

تالکوت پارسونز نیز معتقد است، کنشگر با درونی کردن نهادها، و ارزش‌ها و ایدئولوژی‌هایی که نظام فرهنگی جامعه عرضه می‌کند، به کنش خود جبهتی می‌دهد که هم برای خودش و هم برای دیگران معنا دار است و شخصیت (هویت) افراد را شکل می‌دهد. فرد هویت خودش را از اجتماع می‌گیرد و آن را امری اکتسابی در نظر می‌گیرد. پارسونز معتقد است، در فرایند تحولات جوامع (تکامل اجتماع)، هویت جمعی کوچک جوامع سنتی به هویت‌های بزرگ و عام جوامع صنعتی تبدیل می‌شود. او در سطح فردی، ارضای نیازهای افراد و فرایند اجتماعی شدن و هنجارپذیری افراد را در شرایط لازم و پذیرش عقاید و ارزش‌های عامی چون خردگرایی، فعال‌گرایی، آزادگی و... را عامل تعیین‌کننده می‌داند که بین افراد هماهنگی، یگانگی و تعهد متقابل ایجاد می‌کند که آرمان‌های وابسته به عواطف و احساسات، و هم‌پاری و همکاری، از «گروه نخستین» به اجتماع محلی و ملت و سرانجام به اجتماع جهانی گسترش می‌یابد [کورز، ۱۳۷۵].

روش تحقیق

در این پژوهش ابعاد متفاوت هویت به صورت نظام‌دار، عینی و کمی (اعداد و ارقام)، با استفاده از روش تحلیل محتوا مورد توجه و تحلیل قرار گرفت. جامعه آماری این پژوهش شامل کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه و نمونه تحقیق به صورت کل شماری (شامل کلیه صفحات) بوده است.

ابزار گردآوری داده‌ها پرسش‌نامه معکوس بود که در آن ابعاد گوناگون هویت با استفاده از روش تحلیل محتوا از طریق جدول نشان داده شده است.

واحدهای تحلیل محتوا در این تحقیق عبارت بودند از:

۱. **جمله یا بند:** به‌عنوان یک جمله یا پاراگراف که واحد دستوری کاملی باشد.
۲. **مضمون:** که واحد دلالتی است و به‌طور غیرمستقیم بر معنایی دلالت دارد.
۳. **تصویر**

هویت فردی

هویت فردی که گاه به دو صورت شخصی و نقشی مطرح می‌شود، در مجموع به نوعی آگاهی اطلاق می‌شود که هر فرد در فرایند اجتماعی شدن و تعامل با دیگران درباره خود کسب می‌کند. این خودآگاهی به صورتی نسبتاً سازمان‌یافته بخشی از نظام شخصی (برایند دیالکتیک ذهن و عین) حایل و واسطه بین دنیای درونی و بیرونی فرد است و در هر حوزه یا میدان تعاملاتی، رابطه او را با خود و دیگران تنظیم و کنش‌هایشان را هدایت می‌کند. این نوع هویت که توانایی فرد را در به کار بردن ضمیر مفرد «من» نشان می‌دهد، معرف هویت و استقلال شخصی و نقشی فرد است و معمولاً در پاسخ به این پرسش‌ها مطرح می‌شود که: «من کیستم و چیستم؟ و افراد دیگر کیستند و چیستند؟» (عبداللهی و حسین‌پر، ۱۳۸۱). در این بعد، میزان اهمیت افراد به مسائلی چون ارزش‌های شخصی و معیارهای اخلاقی، خیالات و تصورات، هدف‌های شخصی و آرزوهای آینده، افکار و ایده‌ها، احساس اینکه فردی منحصر به فرد است، عقیده فرد نسبت به شخصیتی که دارد، برداشت خصوصی از خود، و ... بستگی دارد و همه این موارد اشاره به ویژگی‌های شخصی افراد دارند.

هویت جمعی

هویت جمعی معرف احساس تعلق فرد به گروه‌های اجتماعی یا واحدهای جمعی نظیر خانواده، طبقه اجتماعی، قوم، ملت، و احساس تعهد در برابر آن‌هاست. این نوع از هویت که معمولاً با ضمیر «ما» بیان می‌شود، رابطه فرد را با گروه‌های اجتماعی تنظیم می‌کند و در برابر این پرسش‌ها مطرح می‌شود: «ما کیستیم و چیستیم؟ و گروه‌های دیگر کیستند و چیستند؟» [پیشین]. شاخص‌های عملیاتی این بعد از هویت اجتماعی عبارت‌اند از: احساس تعلق به جامعه، پذیرش مصالح و منافع جمعی بر مصالح و منافع فردی، مقبولیت گروهی، روحیه کار مشارکتی و مشارکت در نظام تقسیم کار، و پایبندی به هنجارهای عام.

هویت دینی

هویت دینی به رابطه انسان با دین و نسبتی که با آن پیدا می‌کند، اطلاق می‌شود. سنگ بنای هویت دینی تعهد و پایبندی است [شرفی، ۱۳۸۳: ۹۵]. به عبارت دیگر، هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعهد و تعلق به دین و جامعه دینی است. مهم‌ترین دستاوردهای هویت دینی پاسخ دادن به پرسش‌های بنیادی، جهت بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنا بخشیدن به جهان است [همان، ص ۹۹]. این متغیر با شاخص‌هایی از قبیل: نقش دین در دادن معنا، جهت و آرامش به زندگی، تلاش فرد در حفظ ارزش‌های دینی خود در هر شرایطی، میزان شناخت از دین، تأثیر اعتقادات در روابط، اعتقاد به تأثیر اعتقادات دینی و آداب و سنن آن در پیشرفت کشور، پایبندی به اعتقادات دینی، وابستگی به دین سنجش می‌شود.

هویت ملی

هویت ملی به معنای احساس تعلق و وفاداری به عناصر و نمادهای مشترک در اجتماع ملی (جامعه کل) است. مهم‌ترین عناصر و نمادهای هویت ملی که سبب شناسایی و تمایز می‌شوند، عبارت‌اند از: سرزمین، دین، آیین، آداب و مناسک، تاریخ، زبان و ادبیات، مردم و دولت. درون یک اجتماع ملی، میزان تعلق و وفاداری اعضا به هر یک از عناصر و نمادهای مذکور، احساس هویت ملی آن‌ها را مشخص می‌سازد [جلبی، ۱۳۷۸: ۱۴۳]. این مفهوم با شخص‌هایی چون: افتخار به ملیت، توجه به فرهنگ و تاریخ کشور، احساس نزدیکی به هم‌وطنان و دلسوزی برای کشور، اهمیت قائل شدن برای موسیقی، پرچم، لباس، زبان و سایر نمادهای ملیت، افتخار به مفاخر و شخصیت‌های ملی خود و احترام به آن‌ها، سنجیده می‌شود.

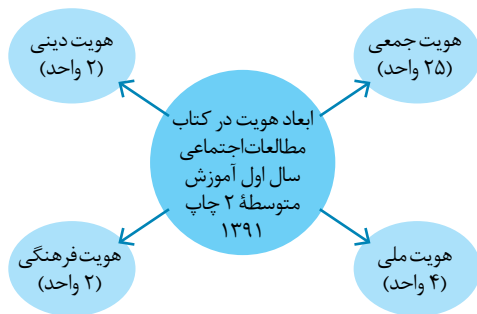
هویت قومی

هویت قومی یکی از انواع هویت جمعی است که به ویژگی‌های فرهنگی اطلاق می‌شود. یک قوم را از اقوام دیگر متمایز می‌کند و بین اعضای یک قوم احساس تعلق به وجود می‌آورد و آن‌ها را منسجم می‌کند. هویت قومی در سطحی پایین‌تر از هویت ملی یا جامعه‌ای قرار دارد [احمدلو، ۱۳۸۱].

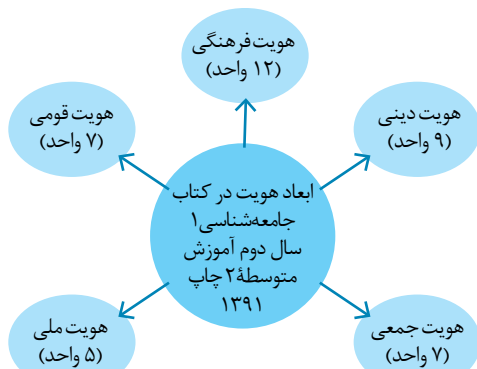
هویت قومی از نوع هویت اجتماعی و مجموعه خاصی از عوامل عینی، ذهنی، فرهنگی، اجتماعی، عقیدتی و نفسانی است که در یک گروه انسانی متجلی می‌شود و آن را از دیگر گروه‌ها متمایز می‌سازد. در این نوع هویت، روابط عاطفی اعضا بیشتر و همگنی و یکدستی بیشتری نسبت به جامعه کلی بر آن حاکم است.

هویت فرهنگی

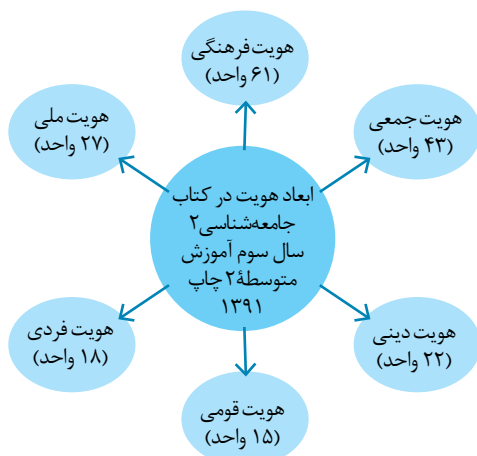
هویت فرهنگی مجموعه ارزش‌ها، باورها، نمادها و ... است که سبب شناخته شدن و متمایز کردن فرد و افراد از دیگر افراد و جوامع می‌شود [رهبری، ۱۳۸۰]. مقصود از فرهنگ، مجموعه ذهنی و روانی مشترکی است که در گذشته تاریخی شکل گرفته و طی فرایند جامعه‌پذیری به نسل‌های بعدی منتقل می‌شود و نسل‌های نوین آن را به ارث برده‌اند. این مجموعه شامل ارزش‌ها، هنجارها، نمادها، باورها، اعتقادات، احساسات و رویکردهایی است که در زمینه خانواده، اقتصاد، سیاست، مذهب، جامعه‌پذیری و تفریحات بین مردم یک جامعه به صورت وجدان جمعی درآمده است. فرهنگ علاوه بر بخش ذهنی، دارای بخش عینی نیز هست که برخی از آن به عنوان «تمدن» نام می‌برند و به صورت میراث فرهنگی در اختیار جامعه هستند. ارزش‌گذاری جامعه نسبت به این میراث فرهنگی و قضاوت آن‌ها نسبت به ضرورت حفظ، نگهداری و کاربرد آن در جامعه نیز جزئی از هویت است [حاجیانی، ۱۳۸۴]. در این تحقیق این متغیر با مؤلفه‌هایی مانند پرداختن به فرهنگ مشترک، زبان مشترک و ... سنجیده شد.

نمودار ۱. مدل ابعاد هویت در کتاب مطالعات اجتماعی سال اول آموزش متوسطه ۲ چاپ ۱۳۹۱

نمودار ۲. مدل ابعاد هویت در کتاب جامعه‌شناسی ۱ سال دوم آموزش متوسطه ۲ چاپ ۱۳۹۱

نمودار ۳. مدل ابعاد هویت در کتاب جامعه‌شناسی ۲ سال سوم آموزش متوسطه ۲ چاپ ۱۳۹۱

جدول ۱. تفکیک نمونه کتاب‌ها بر حسب تعداد کل واحدها

کتابها	مطالعات اجتماعی - سال اول آموزش متوسطه سال ۱۳۹۱	جامعه‌شناسی ۱ - سال دوم آموزش متوسطه سال ۱۳۹۱	جامعه‌شناسی ۲ - سال سوم آموزش متوسطه سال ۱۳۹۱	علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی)	مجموع
تعداد کل واحدها	۳۳	۴۰	۱۸۶	۱۹۴	۴۵۳
درصد	۷/۲۸	۸/۸۳	۴۱/۰۶	۴۲/۸۳	۱۰۰/۰

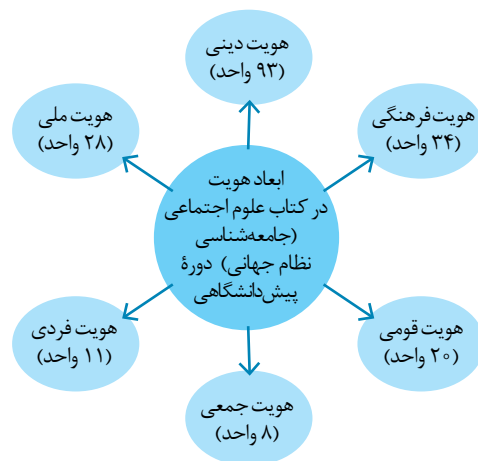
یافته‌ها

جدول ۱ توزیع فراوانی شش مقوله هویت را در کتاب‌های درسی دوره متوسطه (مطالعات اجتماعی سال اول آموزش متوسطه، جامعه‌شناسی ۱ سال دوم آموزش متوسطه، و جامعه‌شناسی ۲ سال سوم آموزش متوسطه) بر حسب هر مقوله نشان می‌دهد. همان‌طور که در جدول ملاحظه می‌شود، بیشترین تعداد واحدها در کتاب درسی علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی نظام جهانی) دوره پیش‌دانشگاهی (۴۲/۸۳) وجود دارد که دارای بیشترین فراوانی است. همچنین کمترین تعداد جمله در کتاب درسی مطالعات اجتماعی سال اول آموزش متوسطه (۷/۲۸) وجود دارد و دارای کمترین فراوانی است.

جدول ۲. تفکیک نمونه بر حسب تعداد واحدهای هر مقوله در کل کتاب‌ها

واحدها	تعداد کل واحدهای به کار برده شده در کتابها	
	فراوانی	درصد
مقوله‌ها		
هویت قومی	۴۲	۹/۲۷
هویت دینی	۱۲۶	۲۷/۸۱
هویت جمعی	۸۳	۱۸/۳۲
هویت فردی	۲۹	۶/۴۰
هویت فرهنگی	۱۰۹	۲۴/۰۶
هویت ملی	۶۴	۱۴/۱۳
مجموع	۴۵۳	۱۰۰/۰

نتیجه‌ای که می‌توان از جدول ۲ گرفت این است که تعداد واحدهای مقوله هویت دینی در کل کتاب‌ها ۲۷/۸۱ درصد و دارای بیشترین فراوانی است. همچنین تعداد واحدهای مقوله هویت فردی در کل کتاب‌ها ۶/۴۰ درصد و دارای کمترین فراوانی است. نمودارهای ۱، ۲، ۳ و ۴ سهم و میزان پرداختن به هر یک از ابعاد شش‌گانه هویت، شامل هویت ملی، هویت جمعی، هویت دینی، هویت فرهنگی، هویت قومی و هویت فردی را به ترتیب در کتاب‌های مطالعات اجتماعی سال‌های اول، دوم، سوم و پیش‌دانشگاهی مشخص می‌کنند.

نمودار ۴. مدل ابعاد هویت در کتاب علوم اجتماعی (جامعه‌شناسی نظام جهانی) دوره پیش‌دانشگاهی

نتیجه‌گیری

● در کل کتاب‌ها، مقوله هویت دینی دارای ۱۲۶ واحد (۲۷/۸۱) است. این یافته با نظریه برگر قابل تحلیل است. او هویت را «تجربه واقعی فرد درباره خود در یک موقعیت اجتماعی خاص می‌داند. به عبارت دیگر هویت طریقی است که در آن افراد به تعریف خود می‌پردازند. هویت در این معنا بخشی از ساختار معین آگاهی و از این‌رو تابع توصیفی پدیدارشناسانه است». برگر هویت مدرن را در چهار خصلت می‌داند که عبارت‌اند از:

۱. هویت مدرن مشخصاً باز است.
۲. هویت مدرن مشخصاً تفکیک شده است.
۳. هویت مدرن مشخصاً اندیشنده است.
۴. هویت مدرن مشخصاً فردیت یافته است.

وی در مورد هویت بازاندیشانه معتقد است، جامعه در حال تغییر و تحول فرد را ناگزیر به بازاندیشی و اتخاذ تصمیم‌های متنوع می‌سازد. بازاندیشی نه تنها معطوف به جهان بیرونی است، بلکه وارد ذهنیت فرد نیز می‌شود و طی فرایند بازاندیشی، جهان و خود فرد به موضوع آگاهی تبدیل می‌شوند. [برگر و دیگران، ۱۳۸۷: ۲۰۶-۲۰۵].

● در کل کتاب‌ها مقوله هویت فرهنگی ۱۰۹ واحد (۲۴/۰۶) است. این یافته نیز با نظریه پارسونز هم‌خوانی دارد. تالکوت پارسونز معتقد است، کنشگر با درونی کردن نهادها، ارزش‌ها و ایدئولوژی‌هایی که نظام فرهنگی جامعه، عرضه می‌کند، به کنش خود جهتی می‌دهد که هم برای خودش و هم برای دیگران معنادار است و شخصیت (هویت) افراد را شکل می‌دهد. فرد هویت خودش را از اجتماع اخذ می‌کند و آن را امری اکتسابی در نظر می‌گیرد [کوزر، ۱۳۷۵].

● در کل کتاب‌ها مقوله هویت جمعی ۸۳ واحد (۱۸/۳۲) است. ریچارد جنکینز از جمله جامعه‌شناسانی است که در سنت «تعامل‌گرایی فرایندی» قرار می‌گیرد. جنکینز معتقد است، هویت

اجتماعی خصلت یا خصیصه همه انسان‌ها به‌عنوان موجودات اجتماعی است. از نظر او، هویت اجتماعی درک ما از این مطلب است که چه کسی هستیم و دیگران کیستند و از طرف دیگر، درک دیگران از خودشان و افراد دیگر چیست [جنکینز، ۱۳۸۱: ۷-۸]. دیدگاهی که جنکینز برای فهم هویت اجتماعی عرضه می‌کند، دیالکتیک هویت‌ها و دیالکتیک فرد و جامعه است که هویت فردی بر تفاوت و هویت جمعی بر تشابه تأکید دارد. هویت فردی در خویشی تجسم یافته و جدا از دیگران بی‌معناست [جنکینز، ۱۳۸۱: ۳۰].

● در کل کتاب‌ها، مقوله هویت ملی ۶۴ واحد (۱۴/۱۳) است. پارسونز معتقد است، در فرایند تحولات جامعه (تکامل اجتماع)، هویت جمعی کوچک جوامع سنتی به هویت‌های بزرگ و عام جوامع صنعتی تبدیل می‌شود. او در سطح فردی، ارضای نیازهای افراد و فرایند اجتماعی شدن و هنجارپذیری افراد را در شرایط لازم و پذیرش عقاید و ارزش‌های عامی چون خردگرایی، فعال‌گرایی، آزادگی و... را عامل تعیین‌کننده‌ای می‌داند که بین افراد هماهنگی، یگانگی و تعهد متقابل ایجاد می‌کند. آرمان‌های وابسته به عواطف و احساسات، و هم‌یاری و همکاری نیز از «گروه نخستین» به اجتماع محلی و ملت و سرانجام به اجتماع جهانی گسترش می‌یابد [کوزر، ۱۳۷۵].

● در کل کتاب‌ها مقوله هویت قومی ۴۲ واحد (۹/۲۷) است. از نظر دانیل بل بسیاری از جوامع در جهان امروز جوامعی چندگانه‌اند. بدین معنا که از گروه‌های اجتماعی مجزایی که می‌توانند انسجام سیاسی و فرهنگی را درون جامعه معرفی کنند تشکیل شده‌اند. دانیل بل سه علت را برای عمده شدن هویت‌های قومی بیان می‌دارد:

۱. با گسترش هویت‌های کلی در گسترش فرایند همانندسازی و بروکراتیزه شدن هر چه بیشتر ساختار اجتماعی تمایل برای برخی تکیه‌گاه‌های خاص یا اولیه هویتی قوت می‌یابد. مردم می‌خواهند به واحدهای کوچک‌تر تعلق داشته باشند و قومیت یکی از دسترس‌ترین این‌گونه واحدها و هویت‌های کوچک‌تر می‌باشد.

۲. تجزیه اقتدار سنتی ساختارها و واحدهای اجتماعی مؤثر قبلی همانند طبقه یا ملت منجر به عمده‌تر شدن هویت‌های قومی می‌شود. ۳. سیاسی شدن تصمیماتی که بر زندگی جمعی افراد اثر می‌گذارد باعث نیاز به سازماندهی‌های گروهی به‌طور کلی و گروه‌بندی‌های قومی به‌طور اخص به‌منظور دفاع از حقوق، خواسته‌ها و تمایلات افراد می‌شود.

به عقیده بل، در این راستا قومیت یکی از بهترین مبانی ایجاد هویت و تشکل‌های گروهی است نه تنها به‌عنوان یک سلسله ویژگی‌های اولیه و فرهنگی، بلکه به‌عنوان یک انتخاب راهبردی توسط افرادی که در شرایط متفاوت دیگر می‌توانند عضویت سایر گروه‌های اجتماعی را برای تعقیب و به‌دست آوردن قدرت و اعتبار انتخاب کنند [پورجیلی، ۱۳۸۷].

● در کل کتاب‌ها مقوله هویت فردی ۲۹ واحد (۶/۴۰) است که با نظریه گیدنز هم‌خوانی دارد. بحث در مورد مدیریت هویت شخصی از مفاهیم کلیدی رهیافت نظری گیدنز در مدرنیته متأخر به‌شمار می‌رود. در نظریه گیدنز هویت شخصی مفهوم منفعلی

پی‌نوشت

۱. مقاله حاضر براساس گزارش نهایی پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد رشته پژوهش علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال در سال ۱۳۹۲ تحت عنوان «تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره متوسطه از حیث کاربرد مفهوم هویت» تدوین شده است.

منابع

۱. الطائی، علی (۱۳۷۸)، بحران هویت قومی در ایران، نشر شایگان، تهران.
۲. باستانی، داریوش (۱۳۹۰). «جوانان و هویت بازاندیشانه، مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شهید باهنر کرمان». مجله مطالعات اجتماعی ایران. دوره پنجم، شماره ۱.
۳. باوند، داوود (۱۳۷۷). «چالش‌های برون‌مرزی و هویت ایرانی در طول تاریخ». ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی سال دوازدهم، شماره ۱۳۰-۱۲۹.
۴. بگر، پیترو؛ بگر، بریجیت؛ کلنر، هانسفرید (۱۳۸۷). ذهن بی‌خانمان؛ نوسازی و آگاهی. ترجمه محمد ساوجی. نشر نی، تهران. چاپ دوم.
۵. پورجلی، ربابه و فرایی، حسن (۱۳۸۶). «مقایسه سبک زندگی دو قوم آذری و کرد، شهر ارومیه». فصل‌نامه علمی و پژوهشی مطالعات علوم اجتماعی ایران. نشر دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال. سال سوم، شماره سیزدهم.
۶. تاجیک، محمدرضا (۱۳۸۴). «انسان مدرن و معنای هویت». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال ششم، شماره ۱.
۷. تاجیک، محمد رضا (۱۳۷۹). «روشن‌فکر ایرانی و معمای هویت ملی». فصل‌نامه مطالعات ملی. سال دوم، شماره ۵.
۸. جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱). هویت اجتماعی. ترجمه تورج یاراحمدی. نشر و پژوهش شیرازه، تهران. چاپ اول.
۹. حیدرپور، لیلا (۸۹-۱۳۸۸). «ارتباط عوامل اجتماعی با هویت اجتماعی دانش‌آموزان». فصل‌نامه پژوهش اجتماعی. سال چهارم، شماره دوازدهم.
۱۰. رجائی، فرهنگ (۱۳۷۳). «هویت و بحران هویت ایران». مجله جامعه سالم، شماره ۲۴.
۱۱. ساروخانی، باقر (۱۳۸۰). روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، (ج ۲). نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. تهران.
۱۲. سلیمان‌نژاد، محمد (۱۳۸۹). بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری هویت اجتماعی جوانان دبیرستانی شهر دهلران. فصل‌نامه تخصصی علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شوشتر. سال چهارم، شماره دهم.
۱۳. شیخاوندی، داور (۱۳۸۰). ناسیونالیسم و هویت ایرانی. مرکز بازنشاسی اسلام و ایران. تهران.
۱۴. گیدنز، آنتونی (۱۳۸۲). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. نشر نی، تهران. چاپ دوازدهم.

15. Kim, K. J (2003) Minority and Majority students self in educational setting: Korean Born in Japan student as critical partici pants, university of Arizona, ph.D. Dissertation, department of language, reading and culture.

16. Siara, B (2007) ukpoles.Cyber space and identity issues at the British sociological Association Annual Conference University of east London, Saturday 14th April 2007.

نیست که صرفاً تحت تأثیر عوامل بیرونی شکل گرفته باشد. بلکه افراد، ضمن ساختن و پرداختن هویت شخصی خویش، صرف‌نظر از کیفیت محلی یا موضعی اعمال و افعال آن‌ها، به‌طور مستقیم در ایجاد و اعتلای بعضی از تأثیرات اجتماعی جهانی نیز مشارکت دارند [گیدنز، ۱۳۸۲: ۱۶]. از نظر او، هویت عبارت است از: خود شخص، آن‌طوری که خودش تعریف می‌کند.

به نظر گیدنز، هویت انسان در کنش متقابل با دیگران ایجاد می‌شود و در جریان زندگی، پیوسته تغییر می‌کند. هیچ‌کس دارای هویت ثابتی نیست. هویت سیال و همواره در حال ایجاد شدن و عوض شدن است (همان، ص ۱۵). به نظر او، شرط اساسی تدارک هویت شخصی، استقرار «اعتماد بنیادین» است.

پیشنهادها

۱. مجریان فرهنگی جامعه، با در نظر گرفتن بنیان‌های اعتقادی و فکری جامعه ایران، در جهت بسط و تبلیغ عملی عناصر فرهنگی منشأ گرفته از دین اسلام و فرهنگ ایرانی، اقداماتی متناسب با سن و اقتضای خاص جامعه دانش‌آموزی را سرلوحه کار خود قرار دهند و با تحکیم پایه‌های اجتماعی، متناسب با فرهنگ جامعه ایران از به ریختگی هویتی افراد جامعه و به‌خصوص دانش‌آموزان جلوگیری کنند.
۲. از طریق برنامه‌ریزی‌های ظریف و اصولی، روی اسطوره‌ها، شخصیت‌ها و وقایع ملی و دینی بیشتر کار شود و سازمان‌های ذی‌ربط برای آشنایی دانش‌آموزان با این موارد بهتر عمل کنند؛ چراکه مشاهده می‌شود، بسیاری از دانش‌آموزان با اسطوره‌های ملی و دینی آشنایی ندارند، لذا هیچ نوع تاملی نیز در زمینه آشنایی بیشتر یا گرایش بدان‌ها ندارند.

۳. درس‌ها و برنامه‌هایی برای تقویت افزایش اطلاعات دانش‌آموزان در خصوص ابعاد گوناگون هویت ارائه شوند که در نهایت، این موضوع به تقویت باورها و گرایش دانش‌آموزان به مسائل اجتماعی و تقویت هویت آنان منجر خواهد شد.

۴. نهادهایی همچون وزارت فرهنگ و ارشاد، سازمان ملی جوانان، آموزش و پرورش و... برنامه‌ریزی‌های متنوع و جذابی برای دانش‌آموزان در رابطه با شناخت مفهوم هویت طراحی کنند و زمینه ارتقای سطح آشنایی دانش‌آموزان را با مفهوم هویت فراهم سازند.

۵. شبکه روابط اجتماعی دانش‌آموزان از طریق گسترش مشارکت آن‌ها در امور اجتماعی و فرهنگی مدرسه وسیع‌تر شود.

۶. دانش‌آموزان هر چه بیشتری در برنامه‌های فوق برنامه مدرسه‌ها که دارای محتوای ملی، دینی، فرهنگی و... مانند بازدید از آثار باستانی، برگزاری جشن‌های ملی مذهبی به گونه جذاب برای دانش‌آموزان، افزایش مسابقات مطالعه و تحقیق درباره هویت ملی و فرهنگی، و... شرکت داده شوند.

۷. به فرهنگ و تمدن ایرانی پرداخته شود و برتری‌های آن نسبت به دیگر تمدن‌ها و فرهنگ‌ها به‌طور واقع‌بینانه در کتاب‌های درسی علوم اجتماعی آورده شود.

۸. بر محتوای مرتبط با ابعاد هویت در درس‌های کلاس افزوده شود.